

UN RECORREGUT PER LA PREHISTÒRIA DE LA DIALECTOLOGIA CATALANA*

AUGUST RAFANELL
Universitat de Girona

*A Joan Fuster, còmplice
d'aquests papers. Ara en el record.*

INICI

Per a la llengua catalana, el Renaixement va significar un primer retard històric. En un moment en què a gran part de les àrees culturals d'Europa es plantejava la nacionalització dels respectius vulgars, el català començà a establir, paradoxalment, les bases de la seva subordinació. Parlar de subordinació lingüística pot voler dir unes quantes coses ben diverses. La més sobresortint, amb tot, crec que s'hauria de vincular amb el procés de modernització de la cultura, procés al qual els catalans del Renaixement no van accedir plenament; en tot cas, no hi van accedir per mitjà de la llengua pròpia. D'aquí que, com ja ha estat dit, l'extensió de la impremta funcionés com una rampa de llançament de la castellanització. D'aquí que al domini català no aparegués, durant el XVI i el XVII, cap tractat gramatical que ensenyés els rudiments de l'idioma. I d'aquí que qualsevol projecte sòlid d'actualització de la llengua catalana acabés proscribit del mercat, del nou mercat de la lletra de motlle.

Amb un panorama com aquest, hauriem de poder consignar la repulsa dels sectors més conscients. Dins de l'espai català del segle XVI, ni això no es produeix amb un mínim d'incidència. És cert que hi hagué algunes veus esporàdiques que clamaren per la *nobiltà* de la tradició nacional. Però, generalment, aquesta sollicitud es proposà la reposició d'uns "clàssics" als quals no els havia calgut ni un segle per a envellir. En conseqüència, les idees lingüístiques que circulen pels països catalans dels inicis de l'edat moderna estan marcades per una imatge de trencament de la tradició lingüística nacional. De fet, l'únic que en aquest període se'ns presenta com a "idees lingüístiques" són les rèpliques que suscità aquesta sensació de fractura.

No em proposo, aquí, d'aprofundir en la famosa "questione della lingua" de la segona meitat del XV i de tot el XVI. La propagació d'aquest debat italià per l'àmbit romànic es produí amb una certa rapidesa. La internacionalització d'un nou gènere –el "diàleg sobre la llengua"– constitueix un dels elements característics de la producció renaixentista. Josep M. Nadal n'ha estudiat les ressonàncies als països catalans, i al final del seu treball ha constatat la via morta, el "camí

* En la realització d'aquest treball m'he servit de l'ajut de la DGICYT PB90-0684.

sense sortida” a què s’havia vist abocat el català (1983: 125). En rigor, durant els anys del Renaixement no es va produir cap “diàleg sobre la llengua catalana”, ni res que s’hi assemblés. Em penso que caldria considerar aquest sol fet com un símptoma. Un cop d’ull a les realitats circumdants (naturalment la italiana, però també la francesa, la castellana, fins la portuguesa) ens revela la indigència de la situació en el conjunt de l’àrea catalana. Ho ha repetit recentment Antoni M. Badia i Margarit: “De la part del català, receptor primerenc de l’humanisme precoç del segle XIV i propulsor generós de l’humanisme madur del segle XV, ningú no prengué la paraula al segle XVI” (1991: 39).

Pràcticament ningú. Pensem, si no, que durant l’atapeït cinc-cents només és lliurada a les premses una monografia sobre la llengua catalana. Un llibre que tracta d’una llengua custodiada per unes altres, que són les realment importants i precedents. Em refereixo al *Libro de alabanzas de las lenguas hebrea, griega, latina, castellana y valenciana*, de Rafael Martí de Viciana (València, 1574). A part d’aquest llibre, trobem algunes altres reflexions. Més o menys circumstancials, com les d’Onofre Almudèver, o com les de Frederic Furió. Uns testimonis d’excepció, però infructuosos. Hi ha, d’altra banda, les remarques que dictaren alguns historiadors: Despuig, Beuter, el mateix Viciana. Un gruix de textos que, tot comptat, conformen la migrada contribució que el Renaixement féu a la història de les idees lingüístiques als països catalans.

Un aspecte fins ara desatès en l’estudi d’aquests materials fa relació amb el que avui designem com a variació geogràfica de la llengua. Breument: en una etapa en què es redescobreixen els vulgars, ¿trobem alguna traça, encara que aïllada i imprecisa, d’identificació dialectal dins el domini de la llengua catalana?

La reflexió lingüística del segle XVI ha estat conceptuada agudament per Maurizio Vitale com “il primo e concreto tentativo di stabilire *comparativamente* e con l’applicazione del *metodo etimologico* la genealogia delle lingue, da quelle di tradizione scritta più recente o addirittura parlate” (1955: 23). Doncs bé. Cal pensar que aquest comparatisme havia de comportar una certa sensibilitat pre-dialectològica. Com a mínim, unes intuïcions articulades al voltant de la variació en el si d’una única comunitat lingüística; o sigui, en el si d’un únic codi escrit de referència. Fora de la nostra àrea lingüística, constatem una tal preocupació. Des de les *Prose della volgar lingua* (1525), Pietro Bembo dibuixava el perfil d’aquesta nova sensibilitat en un fragment preliminar:

“non solamente in ogni general provinzia propriamente e partitamente dall’altre generali provinzie si favella, ma ancora in ciascuna provinzia si favella diversamente, et oltre a ciò esse favelle così diverse alterando si vanno e mutando di giorno in giorno, maravigliosa cosa è a sentire quanta variazione è oggi nella volgar lingua pur solamente, con la qual noi e gli altri Italiani parliamo, e quanto è malagevole lo eleggere e trarne quello essemplio, col quale più tosto formar si debbano e fuori mandarne le scritture”. (Martí ed. 1961: 270)¹.

1. Dante ja havia reflexionat, al *De vulgari eloquentia* (principis del segle XIV), sobre les “*primas et secundarias et subsencundarias vulgaris Ytalie variationes*” (Rovira-Gil ed. 1982: 62).

Les limitacions a què he alludit abans feren impensable, als països catalans, una elaboració doctrinal com la de Bembo. No impediren, però, que els homes de lletres de València es referissin en tot moment a l'especificitat del seu vernacle en relació amb el conjunt de l'antic *llemosí* (Fuster 1984). L'entitat "consecutiva" de la variant valenciana, i sobretot l'especificitat política del Regne de València, propiciaren aquesta visió diferencial. No és que el valencià fos vist com a inicialment distint del "català". Era el dialecte (la "llengua") del moment, el dialecte valencià (la "llengua valenciana") del segle XVI, el que era percebut com d'una altra *espècie*². L'escriptura dels valencians, que havia començat a seguir un vial autònom, acabà consolidant aquesta noció.

El cas valencià va generar una sèrie de discursos que no es poden considerar pròpiament dialectalistes. Són, més aviat, eminentment ideològics. Gran part dels estudis d'història del català dedicats al Renaixement s'hi han referit. Tanmateix, em sembla que fóra interessant analitzar en aquest article una situació menys palmària, però tan o més decisiva. Concretament: si els intel·lectuals del nostre període entreveïeren, dintre de l'esfera de les variants constitutives de la llengua catalana, algun rastre de diferencialitat.

F. CALÇA I LA PRIMERA DIALECTOLOGIA CATALANA

Devem a Manuel Milà i Fontanals la primera divisió de la llengua catalana en dues grans àrees, en virtut de la qual considerem avui l'existència d'una pronunciació oriental i una altra d'occidental. Fins al 1861 no es plantejà com a "ley innegable" la pronunciació [u] de la *o* inaccentuada i la realització de la *e* àtona en "una verdadera *a*" a l'est del Principat (Milà y Fontanals 1889: 489-491)³. De tota manera, aquest punt de partida de la dialectologia catalana moderna no anul·la pas la possible localització de testimonis anteriors de la consciència d'aquesta divisió territorial.

Les tres-cents vint-i-cinc *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o page-sívols*, redactades i manipulades a finals del XV per un valencià, Bernat Fenollar, i dos catalans, Jeroni Pau i Pere Miquel Carbonell, evoquen la dispersió geogràfica de la llengua catalana. Com ja ha estat notat per Badia i Margarit, a una multiplicitat d'hàbits lingüístics regionals les *Regles* oposen l'apel·lació a un mòdul literari pancatalà, a un *sermo perpolitus* alocal. "D'ací —comenta Badia— que els dialectalismes no siguin pas refusats com a indicis del parlar d'una comarca o d'una altra, sinó per llur condició de menys cultes o menys literaris"

2. A *Il Castellano* (1529), Giangiorgio Trissino fa servir aquest terme dintre d'una gradació conceptual molt afinada: "E piú dirò, che quando la lingua si nomina come genere, ed a genere comparata, non si può dirittamente per altro che per il nome del genere nominare, come è lingua italiana, lingua spagnuola, lingua francese, e simili: e quando come specie, ed a specie comparata, si nomina, si dee per il nome de la specie nominare; come è lingua siciliana, lingua toscana, lingua castigliana, lingua provenzale e simili. Ma quando poi come individuo, e ad individuo comparata, si nomina, per il nome de lo individuo si dice; come è lingua fiorentina, lingua messinese, lingua toletana, lingua tolosana, e simili; e chi altrimenti fa, erra" (*apud* Sozzi ed. 1976: 84-85).

3. Albert Rossich té en preparació un treball sobre la noció històrica del fenomen fonètic que actualment coneixem com a neutralització. Vull fer constar el meu agraïment per les remarques que m'ha fet en el present text.

(1991: 45-46). Al marge de les correccions adduïdes en aquest manuscrit, ara en voldria destacar la regla 173:

“No res menys, entre persones de bon ingeni e experiència, fàcilment se coneix dits vocables ésser de Empurdà, o de Urgell, o de Mallorca, o de Xàtiva, o de les Muntanyes, o pagesívols, dels quals no acostumen usar los cortesans ne elegants parladors e trobadors” (Badía Margarit ed. 1950: 147).

Fixem-nos que, si deixem de banda el component més sociològic d'aquest passatge (referent a la llengua dels pagesos, dels cortesans i dels literats), se'ns mostren ben acotades unes parcel·les geogràfiques: l'Empordà, l'Urgell, Mallorca i Xàtiva. És evident que la tria d'aquestes circumscripcions no va ser pas aleatòria. La de les dues darreres descriu una determinada percepció davant les variants exportades des del Principat al segle XIII. D'altra banda, tant els baleàrics com els valencians ja havien donat proves de la seva singularitat des de la segona meitat del segle XIV. Raó suficient per a ser tinguts en compte “a part”. Quant a la participació de la Catalunya Vella en l'Empordà i l'Urgell, entenc que deu reflectir –tan provisòriament com es vulgui– la certesa que Milà dictarà al 1861. Abans de les *Regles* no sabríem trobar un altre testimoni tan nítid de l'existència del català occidental (parlat *grosso modo* a l'antic comtat d'Urgell) al costat del català oriental (remarquem-ho de passada: “de Empurdà”, no pas de Barcelona, ni del Rosselló).

Immediatament després, tampoc. Però la idea d'un polimorfisme antic del català ja hi devia ser, si bé no es va concretar fins al cap d'uns decennis. Precisament fou un humanista tardà qui recuperà la pista a penes insinuada a les *Regles*. A l'any 1588, l'historiador barceloní Francesc Calça va donar a la impremta el *De Catalonia, liber primus*. Aquest és el primer d'una sèrie de cinc volums escrita amb la intenció de tractar “de origine catalonorum et de etymo nominis Cataloniae” (1588: 4r). De fet, aquest volum és l'únic que va veure les premses. Els altres s'han perdut, tot i que ens n'ha quedat constància pels autors posteriors que se'n van servir⁴.

Les principals fonts historiogràfiques reconegudes per Calça en la seva obra són Pere Tomic, Lorenzo Valla i Pere Miquel Carbonell. La preocupació d'aquests humanistes pels orígens dels catalans ocupa bona part del *De Catalonia*⁵. No és ara l'ocasió d'entretenir-nos en aquests aspectes. Sí que em voldria aturar en la part del llibre que Calça dedica a l'idioma dels antics catalans: el seu capítol setzè⁶.

En passo a resumir ràpidament el contingut. Com que Calça ja ha exposat anteriorment la tesi sobre la progènie aquitànica dels antics catalans –o sigui, dels pobles establerts als Camps Catalàunics⁷–, ara pretén aportar una prova de

4. Per a la reconstrucció biogràfica més completa de Calça, veg. Molas (1978: 79-81).

5. Sobre la mitificació dels orígens dels catalans efectuada des de la historiografia, podeu consultar els articles de Miquel Coll i Alentorn (1947-1948) i Eulàlia Duran (1991).

6. Recentment he transcrit íntegre tot aquest capítol (Calça 1588: 75r-79v), i li he acarat la versió catalana (veg. Rafanell ed. 1991: 64-67).

7. Sobre els Camps Catalàunics, ubicats en l'imaginari d'alguns escriptors catalans dels segles XV, XVI i XVII prop de Tolosa de Llenguadoc (quan en realitat aquesta designació prové del nom llatí de Châlons-sur-Marne, localitat de la Xampanya), veg. Coll i Alentorn (1947-1948: 9-10).

caire etnolingüístic que la faci incontrovertible. Per Calça, no es pot negar que l'idioma dels "catalanorum antiquorum" nasqués d'aquells catalànics procedents d'Aquitània que emigraren a Catalunya un cop rescindida la invasió àrab. El català, doncs, ha de ser tingut per una llengua aquitànica. L'evolució posterior no ha esborrat del tot les traces d'aquesta filiació. Això no obstant, de la similitud moderna del català amb la llengua dels "massilienses [= marselesos] et ex occitanæ linguæ hominibus" no s'ha d'inferir que el català en sigui un descendent. La llengua catalana prové d'Aquitània, no pas del que actualment concebem com la resta d'Occitània. La puntualització és ben colpidora. Perquè observa una distinció que encara avui resulta pertinent: entre el que és el conjunt llenguadocià-provençal d'una banda (més afí al català) i el gascò, considerat més distint però alhora més emparentat genèticament amb la llengua catalana⁸.

Segons Calça, tot i la semblança del català amb el provençal, que fa dels dos pobles gairebé "unius gentis ac nationis", s'ha d'admetre que l'antiga llengua dels catalans, de la qual prové la moderna, es correspon moltíssim ("consentire maxime") amb la llengua dels aquitans. Hi ha un fet que certifica aquesta identitat. L'antiga llengua dels catalans no va ser anomenada *català* "ut nunc nominatur", ni tampoc provençal. El català primitiu era conegut com a *llemosí*, i això no pas perquè tingués l'origen a Limós, població del bisbat d'Alet (a l'actual departament d'Aude), sinó perquè descendia de Llemotges, regió veïna dels Camps Catalànics⁹. I perquè on en altre temps hi havia els catalànics hi han acabat habitant els llemosins.

Calça es pregunta, després, si aquest llemosí trasplantat pels catalànics era el mateix a tot Catalunya. De cap manera, conclou, ja que "solus sermo emporitanorum germanus fuit limosinus". Només l'empordanès era veritable llemosí¹⁰.

8. L'antiga Aquitània comprenia pràcticament tota la regió occidental dels actuals països occitans. La imatge del català entès com a fill del gascò, i de vegades com a gascò estricte, compta, durant els segles XVI i XVII, amb uns quants testimonis. El fet de veure Llemotges –població i regió de l'antiga Aquitània, si bé no pròpiament gasconòfona– com a nucli inicial del català hi degué exercir una influència decisiva. Sense pretendre de fer una relació completa dels textos que apunten aquesta idea, n'esmentaré alguns dels més significats: Juan Justiniano escriu, al 1529, que el català "es una lengua por sí entre Cataluña y gascón" (*apud* Fuster 1984: 18); l'anònima gramàtica castellana de Lovaina, de 1559, proclama que la llengua dels catalans "es verdaderamente francesa, y trahe su origen de la provincia de Cascoña, de la mui antigua ciudad de Limojes" (Balbín-Roldán ed. 1966: 5-6); al *Quixot*, Cervantes fa parlar un bandoler osonenc "en su lengua gascona y catalana" (Riquer ed. 1980: 1.049) –fet que té a veure amb un fenomen poc estudiat: les seqüeles sociolingüístiques de l'emigració massiva d'occitans al Principat a començaments de l'edat moderna. Finalment, citaré un fragment de l'historiador Esteve de Corbera, de la primeria del XVII. Un cop ha avalat les tesis aquitanistes de Calça, Corbera escriu: "tienen muy grande [semblança] entre sí las dos lenguas, francesa aquitánica y catalana. La aquitánica usó mucho aquel diphthongo *au*, y la catalana le convierte en *o* [...] Pronuncia el aquitánico *pauque*, y el catalán *poc*; el uno *cause*, y el otro *cosa*; el uno *caule*, y el otro *col*, y a este talle ay infinitos. *La diversidad sólo está en el truco que haze la dición destas dos vocales a y o*" (el subratllat és meu) (1678: 218 [= 318]). D'altra banda, sobre el grau de parentiu actual del gascò amb la llengua catalana, podeu consultar els treballs de Gerhard Rohlfs (1952; 1963-1968).

9. Aquesta puntualització de Calça esmena, implícitament, el criteri exposat per Viciano al *Libro de alabanças*, segons el qual Jaume I i la seva cort "hablaban lengua de Provença y de Limós [...], y toda en junto fue nombrada lengua lemosina" (1574: [IXr]). Escolano, per la seva banda, reïncidí en la mateixa apreciació (1610: 88).

10. Notem que aquesta idea encara perdurà de manera difusa durant la Renaixença, quan Antoni de Bofarull parlà del "acento agasconado del Ampurdán" (1864: 24).

Bàsicament, pel fet que, a parer de Calça, els catalàunics s'establiren a l'Empordà sense barrejar-se amb cap més poble, cosa que no ocorregué a les altres parts del territori. Calça agrega que els rossellonesos tenien en altre temps, com en l'actualitat, un "similem sermonem" amb el dels pobles de llengua occitana; i en general amb el dels gots¹¹. D'aquí cal inferir la impuresa del seu llenguatge, el seu hibridisme. De la mateixa manera, la parla dels "urgellenses et ibericenses [= pobladors de les terres de l'Ebre]¹² seu dertusani" és molt diferent de la dels empordanesos. I això per causa de la influència dels veïns aragonesos (en el cas de l'Urgell) i de la mescla amb els antics hispans (en el cas dels tortosins). Finalment, ens queda veure com apareix conceptualment la llengua dels "barcinonenses". Calça n'era, i havia de dir-ne alguna cosa. La solució amb què es tanca el capítol té molt d'equilibrisme verbal. En opinió de Calça, els barcelonins, "inter emporitanos et urgellenses", difereixen moltíssim tant dels uns com dels altres. També tenen, doncs, una parla peculiar.

Com veiem, aquest capítol setzè del *De Catalonia* fa una reflexió, fins aleshores insòlita a l'àrea catalana, sobre la variació diatòpica de la llengua. En destaco alguns aspectes importants. Abans que res, la confirmació d'una pluralitat ètnica preexistent explicaria el fet que, el llemosí primer i més tard el català, fossin parlats diferentment. Les diverses àrees esmentades per Calça, per bé que gens perfilades, respondrien a unes divisions clares: el rossellonès, vist com una varietat molt pròxima a l'occità; l'urgellès o lleidatà¹³, "contaminat" per l'aragonès (la percepció fonètica, acústica, dels sons occidentals segurament podia precipitar una tal impressió); i el tortosí, lligat vagament amb els antics hispans, però en cap cas amb una virtual influència valenciana.

Pel que fa al "sermo emporitanorum", quins límits se li suposaven? La manca de cap indicació addicional en el text ens condueix inevitablement al terreny de la conjectura. Els volums extraviats del *De Catalonia* probablement ens haurien servit per a aclarir, també, aquest punt¹⁴. Crec, amb tot, que podem delimitar l'Empordà de Calça -i, de retop, potser també l'Empordà de les *Regles d'esquivar vocables*- en un sentit històric. En principi, com la divisió administrativa que, des de l'època carolíngia, quedava circumscrita als comtats d'Empúries, de Girona i de Besalú. I, sobretot, com la regió ocupada per l'antiga

11. L'humanista Joan Margarit, al *De origine regum Hispaniae et gothorum*, parla de l'idioma usat a la Gàl·lia gòtica -o sigui, de l'occità- com de la "lingua gocithana" (*apud* Vilallonga 1986: 317, n. 24; cf. amb el testimoni de Jean Nicot al *Thrésor de la langue françoise tant ancienne que moderne* [1606-1621], citat a Barthes 1987: 37).

12. Rectifico, aquí, la traducció d'"ibericenses" per "ibèrics" que havia donat al text de Calça (1991: 67).

13. Sobre els "urgellenses" esmentats per Calça, no crec que n'hàgim de limitar la implantació a l'Urgell estricta, ni tan sols al perímetre del bisbat d'Urgell. Pensem que Pujades parla, en un episodi de la seva *Corònica*, dels pobles ilergets, "als que en nostro temps anomenam urgellesos, comprenent la mateixa ciutat de Urgell" (1609: 13r).

14. Pere Gil tingué accés a aquests materials desapareguts, on, segons que diu, Calça "refereyx llargament moltes y diferents divisions de Cathaluña, dividint-la primerament per regions, narrant totas las poblacions de cada regió. Després per veguerias, referint los mateyx noms de las poblacions en quant estan debayx de veguerias [...] Finalment per bisbats". (*apud* Iglésies 1949: 83).

diòcesi d'Empúries que després es va incorporar al bisbat de Girona¹⁵. És cert que Calça no treu a col·lació cap indicatiu que ens pugui fixar aquesta demarcació. De tota manera, el seu deu ser el primer testimoni que justifica teòricament el català nord-oriental, i que a més a més li concedeix una preeminència històrica per sobre de la resta de variants geogràfiques de la llengua catalana.

Cal pensar que aquesta preeminència de l'empordanès forma part d'una postura intel·lectual força innovadora. L'empordanès és vist com a més pur perquè figura com a menys contaminat que la resta de parlars de Catalunya. Avui sabem que la literatura filològica del Renaixement va donar nombroses mostres de defensa de l'actitud contrària a aquesta: de l'anomenat naturalisme lingüístic. A la base hi havia Niccolò Machiavelli i la seva idea d'anteposar la natura a l'art; de fet: l'ús –per molt promiscu que fos– a la llengua gramaticalment pura. Al *Discorso o dialogo intorno alla nostra lingua* (c. 1516), aquest autor ho expressava plàsticament:

“...tutte le lingue patrie
son brutte s'elle non hanno del
misto, di modo che veruna sarebbe
brutta, ma dico ancora che quella
che ha di esser mista men bisogno è
più laudabile...” (Sozzi ed. 1976: 21-22).

A l'espai català, el pensament naturalista tingué una certa repercussió (Nadal 1983: 115). Especialment a la València de mitjan XVI, on el valencià del segle serà considerat superior a les altres variants del llemosí justament perquè se separa més del llemosí; en definitiva: perquè s'ha *mixturat* –manllevant la paraula a Machiavelli– més que la resta de les parles llemosines (veg. Fuster 1984: 22-30).

Sens dubte, el criteri de Calça no coincidia amb el d'aquests pressupòsits naturalistes. Com hem pogut veure, al *De Catalonia* no hi ha ni una sola prescripció d'ús lingüístic. Tampoc no en concreta ni una cap dels naturalistes catalans de l'època. Ara: sí que llegim en el capítol descrit més amunt que l'empordanès és l'únic “sermo syncerus” del país. I convé aclarir que “syncerus”, aquí, no vol dir altra cosa que ‘pur’, ‘incorrupte’, ‘genú’. Al *De Catalonia* no hi ha una voluntat expressa d'instituir cap model de llengua; per tant, el traspàs a la sincronia (a la “nostra tempestate”) de l'historicisme de Calça devia partir d'un prejudici dialectal innegable condicionat per la noció de puresa, d'afinitat a l'idioma antic. I això fins a tal punt era un prejudici que, uns quants anys més tard, aquesta mateixa consideració de l'empordanès serà reciclada en favor d'una altra variant de la llengua catalana.

DOS INTERMEDIARIS: O. MANESCAL I J. PUJADES

Passats nou anys de la impressió del *De Catalonia*, el teòleg barceloní Onofre Manescal, amic de Calça (Iglésies 1949: 86), predicà un sermó en què

15. Aquesta associació bisbat-modalitat de llengua devia comptar amb una certa tradició. Encara en plena edat mitjana, a la redacció en vers de les *Lays d'amors*, composta abans de 1343, es considerava que al domini d'oc li corresponien tants “lengatges” o “parladuras” com diòccsis hi havia (Barthes 1987: 29).

glossà les antiguitats de Catalunya. Poc després, al 1602, aquesta prèdica va ser publicada i dividida en diversos apartats. Una d'aquestes parts porta per títol "Del llenguatge català". La font de Calça s'hi fa evident tant en el tractament de l'origen llemosí –de Llemotges, no pas de Limós– del català com en l'aprofitament de les idees sobre la variació geogràfica que ja hem tractat. Sobre aquest punt, quedem-nos amb el següent paràgraf:

"Bé és veritat que aquest llenguatge, ya que corria per tota Cathalunya, però en ninguna part tant com en Ampurdà, ahont foren los primers catalans, y axí en Tortosa y Urgell era un poch diferent per aver-i mescla de aragonesos y altres nacions. També y avia alguna diferència en lo parlar de Barcelona, per estar en lo mig d'estas terras" (1602: 77r).

Manescal és, doncs, el primer receptor del capteniment dialectal de Calça. No concreta, encara, cap tret d'aquest llenguatge "un poch diferent" d'algunes comarques en relació amb el llemosí de l'Empordà. (Notem, de passada, que per Calça totes aquestes zones eren, no *poc*, sinó "*valde* diferentes in loquendo"). Haurem d'esperar l'exordi de la *Corònica universal del Principat de Cathalunya* de l'historiador barceloní Jeroni Pujades, editada a l'any 1609, perquè això es produeixi. Com ja va observar A. Griera, Pujades és el primer autor que, "en plena decadència", ens informa d'algunes característiques regionals del català (1920: 4). Al "Pròlech" de la *Corònica*, Pujades admet la dificultat amb què topa l'escriptor català a l'hora de fixar la seva llengua escrita, perquè

"axí com en Castella hi ha diferència de llenguas entre la nova y la vella, del manchego a l'andaluz, y altres, axí la frazis o modo de parlar en Cathalunya en cada bisbat és diferent, y a cada poble li apar que lo seu ús de llengua és lo millor" (1609: 4r)¹⁶.

Com ja deduïem en la part ressenyada del *De Catalonia*, el bisbat era tingut per una entitat determinant de la variació lingüística. A cada bisbat català li havia de correspondre, en paraules de Pujades, un "modo de parlar" propi. La Catalunya cincentista i siscentista estava composta per les següents diòcesis: Barcelona, Elna, Girona, Lleida, la Seu d'Urgell, Solsona, Tarragona, Tortosa i Vic. En línies generals, les fronteres dels respectius episcopats coincidien, si deixàvem de banda el cas de la Cerdanya annexionada posteriorment a França, amb les d'avui. Hem de pensar que al *De Catalonia* Calça ja s'havia referit, tàcitament, a aquestes demarcacions. És clar, no pas exhaustivament. Les zones de Lleida, Vic i Tarragona no apareixien citades enlloc del capítol setzè del *De Catalonia*. En canvi, Pujades sí que reporta el cas específic de la llengua dels lleidatans al seu "Pròlech", a propòsit de l'ortografia de *Cathalunya*:

"Per molts exemples que podria aportar de altras diccions y lo usar de las comarcas de las riberas de Hebro y Segre la *e*, y las del Ter la *a*, y las de Tech y la Tet la *o* y *u*, que per no ser més llarch serà bé passar-les en silenci" (1609: 4r).

16. Nadal s'ha referit a l'ambigüitat de l'expressió "la nova y la vella" (en minúscules a l'original), que podria fer referència a l'oposició entre llengua antiga i llengua moderna més que no pas a una dimensió geogràfica, ja ocupada al text pel manxec i l'andalús (1983: 112, n. 55).

Tortosins i lleidatans coincideixen en l'ús de la *e*. Cal interpretar: en un ús de *e* de distribució idèntica al de *a* que en fan a l'Empordà, al "Ter". Simplificant, podríem entendre aquesta nota de Pujades com la primera que insinua una diferència concreta entre el català occidental i el català oriental. Certament, és així. Ara, ¿hem d'extreure d'aquí un reconeixement de l'existència de la vocal neutra enfront de la no neutralització de les comarques de l'Ebre i el Segre?¹⁷. No ho crec pas. El fragment de Pujades esbossa una idea que perdurarà fins molt tard en la història lingüística catalana: a les "riberes del Ter", la *e* àtona es realitza fonèticament com a *a* (poso per cas: per *pare*, [pára], mentre que a Ponent ho fan com a *e* ([páre])¹⁸. D'aquí la divergència fonamental dels dos dialectes, i la seva característica distintiva. L'opció gràfica de Pujades i dels seus coetanis del Principat, vacillant en relació amb la grafia de la vocal neutra, potser devia reforçar aquesta idea.

Referent a la part del text centrada en les comarques "de[l] Tech y la Tet", l'exposició de Pujades no és gaire més clarificadora. Com va advertir Josep S. Pons, "peut-être Pujades fait-il allusion à l'identité des son *o* et *u* en roussillonnais" (1929a: 67, n. 1). Ben entès, dels sons [o] i [u] en posició tònica. Si tenim en compte que aquest canvi *ó* > *ú* potser ja es devia haver implantat al nord dels Pirineus d'ençà del segle XIV (Fouché 1924: 53), i confinat a aquella zona, l'incís de Pujades sembla inequívoc.

DE LA LLENGUA ROSSELLONESA, SEGONS A. BOSCH

La trajectòria de la protodialectologia catalana quedaria incompleta si no ens referíem a l'obra d'Andreu Bosch. Seguidor declarat dels judicis històrico-lingüístics de Calça i visiblement inspirat pel pròleg de Pujades (Pons 1929b: 29), aquest burgès honorat de Perpinyà publicà al 1628 uns *Titols d'honor* d'un gran interès per a la llengua catalana. Com va indicar Josep S. Pons, el seu estil "exagerée et trop confuse" (1929a: 65) ha restringit molt la lectura d'aquesta obra. Però el cas és que les planes dels *Titols d'honor*, a més d'una interposició decidida per l'ús de la llengua en el camp de la predicació, contenen una exposició de la sincronia dialectal que cal tenir present.

Som a l'any 1628. Perpinyà, capital dels comtats de Rosselló i Cerdanya, fa anys que sollicita amb insistència la separació del Principat de Catalunya, la seva constitució en província independent dintre de la monarquia hispànica. L'episodi ha estat poc estudiat, però resulta d'una importància innegable de cara al futur dels Comtats (Bes 1980-1981). Bosch s'erigí en un dels màxims exponents d'una burgesia perpinyanesa enfrontada a les autoritats de Barcelona

17. Ja havia parlat de la *a* articulada "ab la voca mig tancada i mig oberta" i de la *e* mallorquina de *deu* -del verb *deure*- l'autor de la *Nova art de trobar* (segona meitat del segle XVI). Quant a la *a* àtona, la neutralització és considerada "més vici que naturalesa", a causa de la manca d'una correspondència gràfica específica per a aquest so. De tota manera, en aquesta obra solament es té en compte una modalitat de "prolació catalana", concretament la baleàrica (Vidal i Alcover 1986: 92-93).

18. Milà recull aquest exemple a l'hora d'exemplificar la prosòdia del català oriental: "¿en la pronunciació de la palabra sogra -s'interroga-, quién adivina si se trata de suegro (sogre) o suegra (sogra); de la palabra [= pronúncia] para, si significa padre (pare) o para (para, del verbo parar)...?" (1889: 491).

a causa de la hisenda pública. “Perpignan supportait mal la subordination des comtés de Roussillon et Cerdagne aux autorités supérieures résidant a Barcelone”, diuen Calmette i Vidal (1923: 165-168). Airejar, doncs, uns “títols d’honor” del territori suposadament subordinat es podia convertir en un òptim pretext apologetic.

¿I quin argument millor que vincular aquest malestar polític amb una definició del país que incorporés, entre altres “títols”, el d’una *llengua rossellonesa*? A més a més, aquesta noció podia venir servida per una sèrie de fonts propiciatòries, la principal de les quals era Calça. Però, com ja hem pogut veure, Calça no s’havia decantat clarament per l’existència d’una llengua rossellonesa independent del llemosí, ni del català modern. L’apropiació per part de Bosc de les idees lingüístiques de Calça només podia ser parcial, o en tot cas interessada. Em fa l’efecte que, en part, d’aquí es desprèn l’expressió especialment intricada –“trop confuse”– que destil·la l’apartat lingüístic dels *Títols d’honor*.

Ja des de bon començament, Calça apareix als *Títols d’honor* com una referència recurrent. Bosc n’explota les idees sobre l’origen llemosí de la llengua catalana. Però no les acaba de situar en el temps, ja que, per ell, el llemosí inicial no solament “se pronuncià y parlà de una mateixa manera en Cathalunya”, sinó també a “València y les demés parts, si bé ab alguna diferència de la primera emporitana”. Passem, doncs, de l’àmbit constituït del català (l’únic tractat per Calça) al consecutiu sense que s’apreciïn, al llarg d’aquests segles de traspàs, uns canvis que sí que es produiran inexplicablement “après”, quan el llemosí “vingué degenerar-se del tot i se’n formaren tantes [de llengües] que apar ja que quiscuna és diferent, so és, la valenciana de la catalana, mallorquina y rossellonesa y les demés”. És fonamentalment la parla valenciana la que difereix de totes les altres. La literatura –les “memòries vives”, en paraules de Bosc– reforçaria aquesta distinció, com també la introducció de nous vocables, sobretot aràbics, que haurien fet del valencià una llengua “impròpia y viciosa, y de aquí condemnada” (1628: 19).

Si prescindim d’aquests últims judicis de valor, ens quedem amb una de les fixacions de Bosc: la dotació d’entitat lingüística a la divisió política del moment. Mentre la fragmentació regional no es veia ben delimitada, el llemosí germinal tenia una certa homogeneïtat, del Rosselló fins a València. En aquesta fase de la història, la unitat sols estava matisada per la llengua dels empordanesos, per l’única de les llengües dels antics catalans que era “cencera... sens ninguna mescla” (p. 20). En contrast amb les del Pallars, l’Urgell, la Cerdanya, el Capcir i el Conflent, més alterades. I quedem-nos amb un aspecte important: Bosc accepta els postulats de Calça, malgrat l’hibridisme que l’historiador barceloní imputava, també, a la parla dels Comtats. Més tard rectificarà.

Però la primera idea lingüística que despunta als *Títols d’honor* s’adiu plenament amb l’axioma “cuius regio, eius lingua”. Qui té regió, té –o ha de tenir– llengua. Partint d’aquesta premissa, Bosc havia d’anar més enllà que Calça. Essencialment, perquè tenia la comesa de vindicar una regió determinada. També perquè a aquesta regió –la seva– li mancava un element –la llengua distintiva– per a esdevenir completa. En un moment de l’exposició, Bosc ho planteja de forma velada: els Comtats sempre han diferit del Principat en jurisdicció, poder, nom, prerrogatives, etc.; “sols en les llengües usaren y

parlaren no he trobade differència des de la primera població fins lo temps se expelliren los moros” (p. 20). Calia anar a buscar alguna diferència, ni que fos posterior.

Aquesta perquisició es desenvoluparà sobretot en el capítol dels *Títols d'honor* dedicat a la discrepància del rossellonès d'una part, i el llemosí i el català de l'altra. Aquí queda ben clara la manipulació de les fonts que perpetra Bosc a fi de justificar el seu objectiu. En destaco un passatge:

“Cerdanya y Urgell, si bé al principi tingueren diferent llengua de la limosina y cathalana [...], emperò després restà comuna ab ells. La del Rosselló, segons se trau dels mateixos crònics, sempre és estada different de la limosina y cathalana que introduiren los cathalans entraren” (p. 21).

Abans havíem llegit una versió ben canviada dels mateixos fets: que el llemosí s'havia pronunciat i parlat d'una mateixa manera arreu de Catalunya i, en conseqüència, que les variacions de llengua per tot el territori eren molt posteriors. El contrast amb el paràgraf que acabo de copiar salta a la vista. Només puc trobar una resposta a aquesta contradicció tan, almenys en aparença, flagrant. Arribat a un punt concret dels *Títols d'honor*, Bosc es decideix a intervenir en les fonts a favor d'una suposada llengua rossellonesa genèticament distinta del llemosí i del català modern. El rossellonès no en tenia prou amb un nom propi. Ben mirat, de nom també en tenia el valencià i el mallorquí, i fins el català de Catalunya. Bosc pretenia algun “títol” més per al seu vernacle. Amb la lliçó de Calça al davant, els arguments se li complicaven, però, alhora, la “casuística” li quedava ben preparada. Em refereixo al desplaçament de la primàcia històrica empordanesa a l'àmbit rossellonès.

Com Calça, Bosc pensa que als Camps Emporitans el llemosí dels catalàunics s'havia mantingut intacte. Això no obstant, aquesta llengua, per “pura” que fos, no era l'originària del país; després de tot, havia estat duta des de fora pels aquitans. Al Rosselló això no es produí. Ben al contrari, “la part de Rosselló may vingué en poder de aquells cathalans entraren de Aquitània, dels quals prengué Cathalunya y cathalans lo nom, títol y llengua” (p. 21). Així, a la Catalunya transpirinenca “no's mudà la mateixa antiga llengua llatina y goda”, de la qual el rossellonès és una prolongació¹⁹. A diferència del llemosí d'Aquitània, que havia donat origen al català. El reble d'aquesta tesi és un llarg fragment que transcriu ara:

“La llengua parlaven en Rosselló leshores era molt semblant a la occitana, que era del Narbonès y Provença [*sic*], com se col·lig de les paraules usaven leshores, y las de vuy differentes de las de Gathalunya [*sic*]. De aquí lo cavaller Calça escriu que Rosselló no és

19. René Bes resumeix la visió de Bosc en els següents termes: “la langue latine gothique –occitane– se maintient dans le comté de Roussillon grâce à l'expulsion plus précoce des Maures. Le refoulement des Sarrazins précéda l'arrivée du peuple catalan venu de l'Aquitaine par le comté d'Urgell et de Cerdagne” (1980-1981: 89). En realitat, Bosc no planteja cap “vinguda” de catalàunics al Rosselló, ja que foren els mateixos rossellonesos els que, ajudats pels pobles de la Narbonense, foragitaren els àrabs bastant abans que els catalàunics fessin el mateix a l'Urgell i la Cerdanya.

Cathalunya, ni los rossellonesos cathalans, los quals no tenían ni ténan la llengua cathalana. Lo que s continuà lo temps foren de differents comtes fins arribaren tots a esser de un rey y fer un cos en les terres y de aquí agermanant-se vingueren mesclar-se les llengües de manera que ja vénen a esser una y anomenar-se comunment cathalana, si bé differentes en molts vocables, tant per haver-los heretat de la materna quant per las ocasions tenen de les llengües vehines de Cathalunya y França, com se veu també en Tortosa, que pren de la valenciana, Leyda de la aragonesa, axí Urgell, Cerdanya y Rosselló de la vehina francesa" (p. 21).

Com veiem, el testimoni de Calça és citat aquí insidiosament. Ni he pogut trobar cap part del *De Catalonia* on es digui que el Rosselló no és Catalunya²⁰, ni, per descomptat, en cap lloc d'aquest volum no s'emet un sol veredicté lingüístic com el que fa Bosc. Ho hem pogut comprovar en repassar-ne el capítol setzè. La font de Calça resultava idònia per a la tergiversació, per a una manipulació històrica que es contradeia amb la mateixa realitat viscuda per Bosc. ¿Quin sentit feia, si no, que Bosc escrivís que els rossellonesos "no tenían *ni ténan* la llengua cathalana" poc abans d'afirmar que la llengua de tots els catalans –rossellonesos inclosos– *ja* era una, i que s'anomenava catalana?

Encara més. ¿Com s'entén aquesta negació de la catalanitat idiomàtica del Rosselló formulada mitjançant una prosa totalment catalana, sense fissures dialectals? Josep S. Pons interpretà aquesta sèrie de despropòsits en el sentit que Bosc no distingia "avec rigueur le langage parlé du langage littéraire" (1929a: 66). L'observació és molt encertada. Convindria que passéssim a veure com considerà Bosc les diferències sincròniques entre el rossellonès i el català per a esbrinar si realment creia que el seu rossellonès, originalment autònom, s'havia acabat "catalanitzant". En concret, si creia que el canvi s'havia produït tan sols en la llengua escrita, o a causa de la llengua escrita. O, fins i tot, si pensava que el rossellonès oral també havia cedit a la pressió anivelladora del català.

El capítol que tracta aquest tema l'encapçala un enunciat prou explícit: "Qual sia la llengua que's parla avuy en Cathalunya, Rosselló y Cerdanya". Les nostres expectatives queden, en part, frustrades. La llengua a què fa referència Bosc apareix, d'entrada, com una unitat "anomenada comunament ab títol de cathalana" (p. 21). Sembla que les velleïtats particularistes s'han acabat desant al calaix de la història. Bosc passa a enumerar els manlleus del català a altres parles, basant-se en Escolano (cf. 1610: 94-95). Aborda el canvi lingüístic des d'una òptica molt pròpia del discurs renaixentista: "ja's parla diferent que's parlava fa deu anys..." (p. 21). I, citant Beuter, declara les dues causes principals de la mutació de les llengües: la diüturnitat i la diversitat geogràfica. Per a exemplificar això darrer, posa el cas de Catalunya i els Comtats, on

20. El plantejament de Calça sobre la identitat històrica del Rosselló no és ben bé aquest, i queda sintetitzat en el següent passatge: "Hoc autem si verum est cur rossellionensis regio non prima vocabitur Catalonia? Quoniam inquam non in potestatem catalaunorum, rossellionensis regio venerat, sed ut iam alias a nobis indicatum fuerat in potestatem gotorum Galliaë Narbonensis transierat a saracenis tamen prorsus illa quidem habitata. Sardania vero sedesque, urgellensis, palearienses item et vallis arenesiorum catalaunorum primum omnium fuerunt illaë quidem. Verum Catalauniaë nomen illae regiones nondum habere cæperunt" (f. 65r).

“una mateixa llengua és different en Empurdà, Leyda, Tortosa, Barcelona y altres de Cathalunya, y entre ells mateixos different la que parla en les viles y ciutats populosas de las aldeas y montanyes, més que més fronterises” (p. 23).

Les localitats esmentades són les habituals. El Rosselló queda exclòs de la nòmina, atesa la seva singularitat. Bosc hi fa, però, una al·lusió encoberta. La referència a les zones “fronterises”, en efecte, implica directament el rossellonès. Més endavant Bosc insisteix en aquesta condició: “Ja sé que totes les escuses del món no m seran bastants, més que més tenint-la jo tant curta [la llengua] e impròpria, y de part fronterisa” (p. 27). Dificilment trobarem cap testimoni més nítid de la unitat del rossellonès amb el català en tots els *Titols d'honor*. Per Bosc, els Comtats no solament són frontera política, sinó que sobretot són frontera lingüística. Si hagués considerat el rossellonès del seu temps a part, un comentari com aquest hauria estat inconcebible, o improcedent.

Però on potser es veu més clar aquest procés de convergència dialectal és en l'apartat de “regles y preceptes” aplicats a les “llengües cathalana y rossellonesa maternes”. És l'últim capítol lingüístic dels *Titols d'honor*. Sobre el paper, hauríem d'esperar la concreció normativa de la diferència de les dues “llengües”. Al capdavant, no hi ha res d'això. Bosc es limita a informar-nos d'unes poques característiques prosòdiques del català oriental que no tenen una correspondència biunívoca amb la grafia. L'autor de l'*Art nova de trobar* n'havia dit “corruptela de la prolació catalana”, d'aquesta falta d'identitat so-grafia (Vidal i Alcover ed. 1986: 92). Bosc, per la seva banda, considera que “lo que ens ha fet pijor mal [...] és que tots han volgut y volen cada dia imitar la llengua valenciana”. En particular, “en lo més que s coneix y usa [aquesta falta] és posant y mudant en les demés paraules la vocal *a* en *e*, si bé en moltes és més propietat, com dient *les nostres sciències* [...] més polit y propi que dir *las nostras scièncias*” (p. 27).

En aquest paràgraf, Bosc també adapta un fragment de Calça. Concretament, un comentari etimològic del *De Catalonia* fet a propòsit del nom de *catalans*²¹. Tot i el seu aparent antivalencianisme, Bosc s'inclina a favor del plural tradicional en *-es*²². I ho fa, no pas per l'efecte de la tradició escrita, sinó per una suposada semblança del plural del català amb el del llatí. Segons Bosc, com que el llatí fa *nostræ scientiæ*, el català ha de fer *nostres ciències*; com que aquell fa *nostra scientia*, el català ha de fer *nostra ciència*. Aquesta proposta ortogràfica no parteix de cap estimació dialectal. Bosc recorre al que qualifica de “e circum-

21. “Et quidem catelani non a castellanis quidem, sed a catalanis demutata dictione dicimur ab aliquibus, nimirum a valentinis. Et enim valentinorum hoc peculiare est, ut *e* loco *a* multis in locis pronuncient et scribant; idque adeo urget ut et ex nostris plerique idem ad exemplum illorum faciant” (Calça 1588: 74v-75r). Aquest ús de *e* enlloc de *a* potser obeïa exclusivament a la percepció dels plurals en *-es*; tanmateix, crec que també podria reflectir una característica tan “peculiar” del valencià –i del català occidental genèric– com és el pas a *e* d'algunes *aa* pre-tòniques i posttòniques (p.e.: *estòmec*, *lletí*, *manifesser*, etc.). D'aquí l'hipotètic *catelans, per *catalans*.

22. A banda el criteri dels valencians del XVI, que consideraven que la seva llengua havia de tenir “aparejadas muchas letras de *e* ... y muchas de *s*” (Beuter 1546: [*IIIr]; també veg., Viciano 1574: [IXr]; i Escolano 1610: 94), unes quantes *Regles d'esquivar vocables* ja s'havien pronunciat decididament en pro de la distinció sistemàtica de les *aa* i *ee* inaccentuades (cf. Badía Margarit 1952: 87-88).

flexa”, i a la pronúncia d’una *a* “entre llarga y curta”, adoptant *pro domo sua* els dictats de Nebrija²³.

Com podem veure, en aquesta part normativa dels *Titols d’honor* han quedat completament diluïdes les defenses de la “llengua rossellonesa”. Més aviat aquest apartat se’ns apareix com una primera apologia de la “llengua catalana” –de la llengua de Catalunya– en oposició a la llengua de València. En una oposició més retòrica que factual. Sospito que, en el fons, això s’explica com un reflex dels discursos cantonalistes valencians que s’estilaven pel mateix període.

A part del cas de les *aa* i les *ee*, hi ha encara una altra “regla” referida a les qualitats d’alguns sons catalans i a la seva pronúncia. Els criteris de Bosc, aquí, tenen un interès ben escàs; són impressionistes i confusos. Des d’un angle dialectal, només ens interessa l’apreciació de “las vocals *a*, *o* boltades y graves” (p. 27). Pels exemples que en dóna, “lo so grave y boltat” té a veure amb la tonicitat i l’obertura d’aquestes vocals. Així, *abundància*, *montanya*, *alabansa*, *opinió*, *ocasió*, *color* i *moro*. En rigor, solament ens criden l’atenció les últimes formes. Perquè, efectivament, que la *a* tònica fos articulada “ab la boca uberta” no és cap sorpresa. Però, des de la “llengua rossellonesa”, ¿com es podia concebre una semblant “obertura” de la *o* d’*opinió*, *ocasió* i *color*? Vull dir: ¿com es podia considerar d’aquesta manera un fet de llengua sense traïr l’oralitat espontània, que ja devia realitzar la *o* tancada “grave”, però no “boltada”, o sigui com a [ú]?

Aquesta indicació no tindria cap més importància que la d’una simple nota prosòdica si no haguéssim assistit, al llarg dels *Titols d’honor*, a una exhibició de particularisme lingüístic. Més amunt ens preguntàvem, seguint Josep S. Pons, si Bosc distingia amb claredat l’oral de l’escrit. La resposta, davant del parament sincrònic que acabem de veure, ha de ser negativa. Altrament, a l’escriptura catalana dels *Titols d’honor* Bosc hi hauria pogut oposar les “diccions” particulars de la seva província. No ho fa pas: “il ne donne pas d’exemples à l’appui de son témoignage”, comenta Pons (1929a: 68). Els arguments de què hauria disposat –pocs o molts– podrien haver dotat d’un contingut tangible el dialecte rossellonès (la “llengua rossellonesa”). Un dialecte (una “llengua”) que, fet el repàs dels *Titols d’honor*, només se’ns presenta com a tal en la història. I, tot plegat, gràcies al concurs decisiu de Francesc Calça.

FINAL

Cap al 1535, Juan de Valdés escrivia que són principalment dues les coses que solen ocasionar la diversitat de llengües en una província: la primera, “no estar toda debaxo de un príncipe, rey o señor”, i la segona “es que, como siempre se pegan algo unas provincias comarcanas a otras, acontece que cada parte de una provincia, tomando algo de sus comarcanas, su poco a poco [*sic*] se

23. En el capítol de les *Instrukiones in latinam grammaticen* dedicat a “De accentu”, Nebrija parla de l’accent circumflex, “quo syllaba elevatur diprimiturque, nam ex acuto et gravi compositus est” (1523: XCIXr). No cal dir que qualsevol correspondència de la regla llatina de Nebrija amb la catalana de Bosc és pura fantasia.

va diferenciando de las otras” (Lope Blanch 1981: 59-60). La unitat d’una llengua dependria, segons aquest principi, de la cohesió política i territorial de la província on és parlada.

Mentre l’àmbit de la llengua catalana es manté relativament compacte, no identifiquem ni un testimoni de la divergència interior. És més endavant de la història que pervenen reis i senyors locals, i una interferència distribuïda desigualment en les diverses àrees “comarcanes”. En aquesta fase hem de situar l’exemple valencià. L’exemple rossellonès de començaments del segle XVII no acaba de ser ben bé el mateix. Tant com a València, si no més, el Rosselló havia experimentat històricament els efectes del contacte lingüístic. En contrast amb València, però, els Comtats mancaven de “senyor” propi, si bé a principis del sis-cents aspiraven a tenir-ne.

Els dos elements retrets per Valdés crec que només fan sentit tenint en compte l’ordre amb què són presentats. Dificilment la sola fricció entre varietats pot suscitar diferència de llengües si hi ha un únic poder polític aglutinador d’aquestes varietats, regulador de les seves discrepàncies. I “poder polític” aquí vol dir, bàsicament, existència d’una llengua literària. Bona prova d’això la tenim en el ditirambe rossellonista que hem supervisat. Quan Bosc l’ordeix, ja s’havia convertit en impossible –en objectivament impossible– veure la llengua dels Comtats de Rosselló i Cerdanya gaire diferent de la resta del català. Sobretot perquè qui escrivia en “rossellonès” ja no podia fer altra cosa que escriure en català. En el mateix català usat pels *Títols d’honor*, per exemple.

Bosc no serà pas l’únic que constatarà aquest fet. Com ell, els partidaris de la separació dels Comtats del Principat no podran eludir el tema de la unitat de la llengua catalana. A pesar d’aquesta unitat, doncs, propugnaran la independència política. Que és com dir que, a pesar de la seva llengua, reclamaran la seva nació. Lluís Palau no s’està de manifestar-ho:

“Ni por hablar todos una misma lengua se puede inferir ser Cathalunya y los Condados una sola provincia, pues lo mismo se podría dezir de los reynos de Valencia y Mallorca con las islas de Menorca, Iviça y Cerdenya, donde se habla la misma lengua” (1627: 15).

Un altre membre il·lustre del moviment, Lluís Baldó, fins i tot ho farà saber a Felip IV en un memorial intítulat *Aclamación pia*: “Cathaluña es nombre que comprehende toda la tierra que usa la lengua cathalana, pero tiene dos provincias distintas” (1627: 31). Per Baldó, Catalunya –la Catalunya geogràfica– comprenia el Principat d’una banda i els Comtats de l’altra: una llengua i dues províncies. En realitat, al català dels inicis de l’edat moderna li pertocaven, no pas dues, sinó unes quantes “províncies”. Cosa que, per a un Juan de Valdés, segurament hauria resultat impensable. De la mateixa manera que era impensable, als països catalans del Renaixement, concebre res que s’assemblés a l’imperialisme lingüístic acabat d’estrenar pels estats moderns d’Europa.

REFERÈNCIES

- Badía Margarit, A. M.^a (1950) “Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols”[.] Unas normas del siglo XV sobre la pureza de la lengua catalana”, I, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXII, ps. 137-152.
- (1952) “Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols”[.] Unas normas del siglo XV sobre la pureza de la lengua catalana”, II, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXIV, ps. 83-116.
- Badia i Margarit, A. M. (1991) “Defensa i il·lustració de la llengua catalana a la fi del segle XV”, *Revista de Catalunya*, núm. 48, gener, ps. 35-48.
- Balbín, R. de y Roldán, A. (1966) *Gramática de la lengua vulgar de España. Lovaina 1559*, Madrid.
- Baldo, L. (1627) *Aclamacion pia, y iusta dedicada a la S.C. y Real Magestad ... sobre que por su Real soberania, y clemencia...*, Madrid.
- Barthes, H. (1987) *Études historiques sur la “langue occitane”*, Sant Geniès de Fontedit.
- Bes, R. (1980-1981) *Les relations entre la ville de Perpignan et la cité de Barcelone -1573-1644- [:] “Un cas de divorce sans consentement mutuel”*, tesi de llicenciatura, inèdita, Université Toulouse-Le Mirail, Arxiu Departamental dels Pirineus Orientals (sig. 8212), Perpinyà.
- Beuter, P. A. (1546) *Primera parte de la Coronica general de toda España, y especialmente del reyno de Valencia*, València.
- Bofarull, A. de (1864) *Estudios, sistema gramatical y crestomatía de la lengua catalana*, Barcelona.
- Bosch, A. (1628) *Symmari, index, o epitome dels admirables, y nobilissims titols de honor de Cathalunya, Rossello, y Cerdanya...*, Perpinyà.
- Calça, F. (1588) *De Catalonia liber primus*, Barcelona.
- Calmette, J. et Vidal, P. (1923) *Histoire de Roussillon*, París.
- Coll i Alentorn, M. (1947-1948) “La llegenda d’Otger Cataló i els nou barons”, *Estudis Romànics*, I, ps. 1-47.
- Corbera, E. de (1678) *Cataluña ilustrada*, Nàpols.
- Duran, E. (1991) *Sobre la mitificació dels orígens històrics nacionals catalans. Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 1991-1992 [de l’Institut d’Estudis Catalans]*, Barcelona.
- Escolano, G. (1610) *Decada primera de la Historia de la insigne, y Coronada Ciudad y Reyno de Valencia*, València.
- Fouché, P. (1924) *Phonétique historique du Roussillonnais*, Tolosa-París.
- Fuster, J. (1984) “Notes sobre el “llemosí” a la València del segle XVI”, *Estudi General*, 4, ps. 17-30.
- Griera, A. (1920) “El català oriental”, *Bulleti de Dialectologia Catalana*, VIII, ps.
- Iglésies, J. (1949) *Pere Gil, S.I. (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya*, Barcelona.
- Lope Blanch, J. M. (1981) *Juan de Valdés [:] Diálogo de la lengua*, Madrid.

- Manescal, H. (1602) *Sermo vulgarent anomenat del serenissim senyor don Iavme segon ... predicat en la sancta iglesia, de la insigne Ciutat de Barcelona el 4, de Noembre del Any 1597*, Barcelona.
- Martí, M. (1961) *Prose della volgar lingua*, dins Pietro Bembo: *Opere in volgare*, Florència.
- Milà y Fontanals, M. (1889) *Obras completas del doctor D - ... Tomo segundo. De los trovadores en España. Estudio de poesía y lengua provenzal*, Barcelona.
- Molas, J. (1978) "Francesc Calça: Poemes", *Els Marges*, 14, ps. 77-95.
- Nadal, J. M. (1983) "'Usar de llenguatge artificios' en el segle XVI: ideologia lingüística i llengua literària", dins *Actes del Sisè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, ps. 89-125, Barcelona.
- Nebrija, A. de (1523) *Aelij Antonij Nebrissensis introductiones in latinam grammaticen*, Barcelona.
- Palau, L. (1627) *Discurso fundado en derecho sobre la pretension que tienen los condados de Rosellon y Cerdaña de desunirse del Principado de Cataluña y su Diputacion*, Perpinyà.
- Pons, J. S. (1929a) *La littérature catalane en Roussillon au XVIIème et au XVIIIème siècle*, Tolosa-París.
- (1929b) *La littérature catalane en Roussillon (1600-1800)* [.] *Bibliographie*, Tolosa-París.
- Pujades, J. (1609) *Coronica Universal del Principat de Cathalunya*, Barcelona.
- Rafanell, A. (1991) *Un nom per a la llengua. El concepte de llemosí en la història del català*, Vic.
- Riquer, M. de (1980) *Miguel de Cervantes* [.] *Don Quijote de la Mancha*, Barcelona.
- Rohlf, G. (1952) "La importancia del gascón en los estudios de los idiomas hispánicos", *Actas del Primer Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos*, t. VII, Saragossa, ps. 83-97.
- (1963-1968) "Catalan, provençal, gascon et espagnol", *Estudis Romànics*, XII, ps. 7-17.
- Rovira, M. y Gil, M. (1982) *Dante Alighieri* [.] *De vulgari eloquentia*, Madrid.
- Sozzi, B. T. (1976) *Niccolò Machiavelli* [.] *Discorso o Dialogo intorno alla nostra lingua*, Torí.
- Viciano, R. M. de (1574) *Libro de alabanças de las lenguas Hebrea/Griega/Latina: Castellana: y Valenciana*, València.
- Vidal i Alcover, J. (1986) *Francesc d'Olesa* [.] *Art Nova de Trobar*, Barcelona.
- Vilallonga, M. (1986) *Jeroni Pau* [.] *Obres I*, Barcelona.
- Vitale, M. (1955) "Sommario elementare di una sortia degli studi linguistici romanzi", dins Antonio Viscardi (dir.), *Preistoria e storia degli studi romanzi*, Varese-Milà, ps. 5-169.